
MODERN KOR

A Voronyezsi Kormányzóság nemesei a jobbágyrendszer eltörlésének előkészítéséről és feltételeiről

A jobbágyság megszüntetéséről szólva a tudósok és publicisták *Mihail Karpacsov* szerint a feketeföldes orosz kormányzóságok nemeseinek állandóan felrötták nyílt reakciósságukat és egoizmusukat. Az 1917 előtti liberális történészek, miközben II. Sándor cár reformjairól elismerően szóltak, ezzel szemben elítélték a földesurak ellenállását. A szovjet szakemberek szerint a jobbágyreform a nemesség érdekeit szolgálta és köztük a reform megítélésében nem voltak lényeges eltérések. Közben a kormányzati kezdeményezésekre adott válaszok vizsgálata arról győz meg bennünket, hogy a valós kép nem volt ennyire egyoldalú.

A Voronyezsi Kormányzóságban a földesúri parasztek aránya a falusi lakosságban nem volt túl magas. A nemesség száma tizenegy és fél ezer fő körül mozgott. A jobbágyreform időszakában a magánföldesúri birtokokon (a 2,3 millió gyeszjatyina szántóföldön és erdőn) 503 ezer paraszt élt. Az 1,3 millió állami paraszt 3,1 millió gyeszjatyina kincstári földön dolgozott. A koronabirtokokon körülbelül 500 parasztportát tartottak számon. Látható, hogy a kormányzóságban csak a parasztság kb. 29 százaléka volt magánföldesúri paraszt. A jobbágyság eltörlésének előestéjén a voronyezsi nemesek többsége igen nehéz helyzetben volt. A tizenkilencedik század közepére 6–7 százalékkal csökkent a földesúri birtokokon a paraszti munkaerő. A nemesek egy részének meg kellett válnia birtokától, ami erősödő gazdasági hanyatlást tükrözött.

1857. november végén II. Sándor cár leiratot küldött a három északnyugati kormányzóság főkormányzójának, V. I. Nazimovnak. Ebben engedélyezte, hogy a nemesség a belügyminisztérium útmuta-

tása alapján eljárva kormányzósági bizottságokat hozzon létre és kidolgozza a parasztság felszabadításának helyi tervezeteit. A kormányprogram azonban az új tulajdonjogok és köteleességek tekintetében nem volt egyértelmű. A jobbágyreformhoz készülve a kormányzat minél kevesebb konfliktussal járó változást akart. A feketeföldes kormányzóságokban főleg a nemességnek a földtulajdonnal kapcsolatos érdekeit kellett figyelembe venni. Ugyanakkor biztosítani kellett a parasztság tartós birtokba kerülését és az állami járandóságok teljesítéséhez szükséges eszközöket is. A kormányzati berkekben attól tartottak, hogy a parasztok tömegesen eltávolodnak megszokott életformájuktól és „hajléktalan proletárokká” válnak. A hatalmi szervek úgy vélték, hogy csak a jobbágyfelszabadítás egész folyamatának bürokratikus kontrolljával lehet megőrizni az országban a társadalmi-politikai stabilitást. Az előbbiek miatt tanácsolt óvatosságot Sz. Sz. Lanszkoj belügyminiszter a Voronyezsi Kormányzóság nemessége vezetőjének, I. V. Gagarinnak.

A kormányhivatalnokok afféle „a kecske is jóllakjon, a káposzta is megmaradjon” megoldást próbáltak találni. A kormányzati szándékokról értesülve a nemések bonyolult választás elé kerültek. Világos lett előttük, hogy anyagi veszteségek érik őket. Emellett a közvéleményben elterjedt, hogy a jobbágyrendszer a nemesség miatt anakronisztikus és egyoldalú. Sok nemes attól tartott, hogy a jobbágyfelszabadításról szóló hírek hatására a parasztok majd nem engedelmessé válnak és zavargások törnek ki. Gagarin az előbbiek veszélyére már néhány nappal a cári leirat megjelenése után figyelmeztette Lanszkojt. Gagarin 1858. január 3-án tanácskozást hívott össze, amelyen a nemesség járási vezetői, küldöttei és néhány más társadalmi réteg képviselői vettek részt. A voronyezsi nemések nevében sietett kifejezni egyetértését a kormány szándékaival, de mindezt igen sajátosan tette. Gagarin szerint a nemesség vállán nyugodott a parasztság anyagi és erkölcsi jóléte, és az, hogy a parasztok teljesítsék állami kötelezettségeiket, beleértve az adózást és az újoncok kiállítását. A tanácskozáson hangsúlyozták, hogy először a járási vezetőknek tisztázni kell a nemességnek a reformmal kapcsolatos álláspontját, főleg biztosítani és pontosítani azt, hogy ne sérül-

jenek az átalakulással a parasztságnak az állammal és a nemesekkel szembeni kötelmei. A szerző rámutat, hogy a nemesség törvényes jogainak védelmében vitázott a reformer bürokrátákkal. Ugyanakkor birtokaikon a paraszti munkaerőre továbbra is nagy szükségük volt. Így a járási vezetőknek a földtulajdon és a paraszti jogok kérdésében legalább minimális engedményeket kellett tenni.

A kormányzat igyekezett megakadályozni, hogy a nemesség összpontosítsa törekvéseit érdekei védelmére. Így Lanszkoj belügyminiszter követelte N. P. Szinyelnikov kormányzótól, hogy tiltsa meg a járási nemesi gyűlések összehívását. A nemesség ugyanis számára igazságos reform kimunkálását próbálta elérni. Az egyik földesúr, D. I. Piszarev úgy vélekedett, hogy jobb elveszteni vagyonuk egy részét, mint a parasztlázadásokkal életüket kockáztatni. Piszarev szerint, ha a nemesség elszegényedik, akkor az állam is meggyengül. Ő úgy gondolta, hogy a paraszti szabadság földtulajdon nélkül igen ingatag és a nemeseknek a legmegfelelőbb a parasztnak történő földjuttatás és a megváltás összekapcsolása. Ugyanakkor, mint arra a szerző rámutat, Piszarevnek a jobbágyfelszabadítás pénzügyi feltételeiről alkotott elképzelései leegyszerűsítően naivak voltak.

1858-ban Oroszország európai részén elkezdődtek a kormányzósági nemesi bizottságok tanácskozásai. A testületek két járási küldöttből és két, a kormányzó által kinevezett személyből tevődtek össze. A huszonhat tagú voronyezsi kormányzósági bizottságot I. V. Gagarin vezette, és 1858 júliusától a következő év februárjáig tevékenykedett. A nemesi delegáltak hamar meggyőződtek, hogy a kormány nem szándékozik kiengedni kezéből a kezdeményezést. A küldöttek aktív részét ez elkeserítette, így kialakultak a politikai ellenállás feltételei. A voronyezsi képviselők többségét a tulajdonjogok védelme motiválta. A feketeföldes területeken ugyanis a föld volt a jólét alapismérve, így a nemesség többsége igyekezett minimalizálni az „önkéntes felajánlást”. A bizottság tagjai a paraszti földek normájának csökkentését akarták és a parasztnak személyi szabadságának megadásáért pénzbeli kompenzációt szerettek volna kapni. A cár helytelenítette az előbbieket és a hazáért hozott áldozatot várt a nemesektől, és nem a beleegyezésüket. A voronyezsi nemesi bi-

zottság terve szerint átmeneti időre parasztportánként meghatározott mennyiségű föld került volna a parasztok kezébe. A juttatott földek nagyságát azonban a voronyezsi kormányzó sem tartotta elégnek ahhoz, hogy a parasztok eredményesen gazdálkodjanak és teljesítsék adózási kötelezettségeiket. A voronyezsi nemesi bizottság tervezete eltért a Nazimov főkormányzónak adott leiratban kifejtett kormányzati programtól. Lanszkoj belügyminiszter elérte, igaz a cár közbelépésével, a kormányzósági nemesség vezetőjének, Gagarinnak az eltávolítását és helyére a kormányprogramhoz lojálisabb, A. N. Szomov kinevezését.

A kormányzati bürokrácia és a nemesség szembekerült a kormányzósági bizottság tevékenysége finanszírozásának ügyében is. A kormány ugyanis a küldöttek munkáját önfinanszírozó módon dotálta volna. Lanszkoj belügyminiszter még kölcsön felvételével sem engedte meg a bizottsági tagok fizetésének biztosítását. A kormánynak ez a zaklató gyámkodása irritálta a nemesség vezetőit. 1859 márciusában a jobbágyfelszabadítás előkészítő munkálatainak koordinálására külön szerv jött létre: a Szerkesztő Bizottság. A bizottságok ragaszkodtak hozzá, hogy a megváltás, aminek nagyságát a kormány határozta meg, a földesurak és a parasztok részére egyaránt kötelező legyen. A szerkesztő bizottságok vezetői a vidéki nemesség többségének ellenállásával szemben is készek voltak a reform továbbvitelére. Az új tervekről a nemesség a helyi nemesi bizottságokhoz eljuttatott kiadványokból tájékozódhatott. Az utóbbiakra történő reagálásokból kitűnik, hogy a nemesek továbbra is kiálltak vagyonjogaikért.

A voronyezsi földbirtokosok szerint a szerkesztő bizottságok nyíltan szembehelyezkedtek a nemességgel. Egyesek még a cári útmutatások megsértésével is megvádolták őket. V. Grinyov, a nyizsnyegyevicki járás nemesi vezetője kategorikusan kijelentette, hogy a bizottságok terve pusztulásba viszi a nemességet. Grinyov felhívta a bizottságot, hogy térjen vissza az 1857. november 20-i leirathoz, amely garantálta a nemesi tulajdon sérthetetlenségét. A szerző hangsúlyozza, hogy a szerkesztő bizottságok bírálata volt az egyetlen tiltakozási lehetőség a nemeseknek. Grinyovhoz hasonló álláspontot foglalt el a voronyezsi járás nemesi vezetője, F. Pribitkov. Szerinte az

igazságtalanul alacsony összegért elidegenített földek miatt, sőt ha ezek még műveletlenek is maradnak: a nemesség egyszerűen tönkremegy. Karpacsov úgy véli, hogy Grinyov és társai túl sötét képet vázoltak fel. A földbirtokosok veszteségei az örökvltsági szerződések alapján nem voltak ennyire drámaiak. A voronyezsi járásban 1861 előtt 157 856 gyeszjatyina földet birtokoltak a nemesek és csak kb. 40000 gyeszjatyina lett a felszabadított parasztoké. Más járásokban a reform előtti nemesi föld 25–35 százaléka került a parasztkhoz. A voronyezsi nemesek közt élénk vita folyt a volt uradalmi birtokokon belüli paraszti lakhatásról. A szerkesztő bizottság álláspontja szerint a parasztnak korábbi lakhelyükön kellett maradni, a kényszerű áttelepítést ugyanis elutasították. A kormány félt a tömeges paraszti csavargástól és a lázadások kirobbanásától. A parasztnak kötelező norma szerinti földhöz juttatása a nemesség szerint nem felelt meg a gazdasági tevékenység szabadságáról alkotott elképzeléseiknek. A nemesi bírálóknak a szerző szerint volt alapjuk. A földtulajdon tervbe vett nagyarányú kötelező átrendezése ugyanis a nép tudatában elszórhatta a szocializmus magjait. Elkerülhetetlenül létrejöhet az új fekete újrafelosztás (csornij peregyel) szelleme. A bogucsarszki járás nemesi vezetője, I. V. Liszanyevics is kritizálta a jobbágyreform kidolgozását. Szerinte a nemesség tőke nélkül egyszerűen tönkremegy.

Az érzelmek időnként átléptek minden határt, de sok nemesi észrevételnek racionális alapja volt. A parasztság személyi és vagyoni jogai átalakításának meg kell felelni az összes oroszországi szabad társadalmi rétegről szóló törvényeknek. A reform után a nemesség nem függhet kevésbé a parasztságtól, mint a parasztnak tőle. Ez Liszanyevics szerint kétoldalú önkéntes és szabad megegyezéssel elérhető. Karpacsov úgy véli, hogy a nemeseknek a jobbágyfelszabadítással kapcsolatos ellenvetéseit nem lehet kapzsi egoizmusnak tekinteni. Valójában perspektivikus, piaci agrárreform kereséséről volt szó. A szerző szerint aligha igazságos a nemességet a feudális földtulajdonhoz való ragaszkodással vádolni, ahogy az a szovjet történetírásban előfordult. Liszanyevics és eszmetársai úgy gondolták, hogy a jobbágyreform utáni agrárrendet a szabad munkaerőpiacon

levő szabad tulajdonosok határozzák meg. Elképzeléseik nem estek egybe a parasztság és a kormány programjával, de nem voltak feudális, hűbéri jellegű nézetek.

Liszanyevics foglalkozott a fontos és bonyolult gazdasági prognózis problémájával is. Szerinte a parasztok szabályozott és kötelező földhöz való juttatása a földbirtokok szétaprózódásához és a közösségeken belüli tagosítatlan földekhez vezet. A kötelező megváltással az erőforrások szétforgácsolódnak, és ez akadályozza majd a mezőgazdaság fejlődését. Az európai tapasztalat mutatja, hogy a földtulajdon szétdarabolódásával nem küzdhető le az oroszországi falusi elmaradottság. A nemesség szerint a nagyszámú kisparaszti gazdaság megőrzése elkerülhetetlenül korlátozza a belső piac fejlődését. Ez a figyelmeztetés nem volt alaptalan. A jobbágyreform utáni kiegyenlítő közösségi földhasználat megőrizte a parasztgazdaságok zárt naturális-fogyasztói jellegét és korlátozta a mezőgazdaság fejlődését.

A kormány reformerei félték attól, hogy az átalakult orosz falvak kikerülnek ellenőrzésük alól, és az ottani gazdasági és társadalmi viszonyok nem úgy alakulnak, ahogy elgondolták. A nemesek viszont felléptek a mértéktelen bürokratikus gyámkodás ellen. D. Szevercov, a bobrovszki járás nemesi vezetője szerint a parasztok az önkéntes megállapodásokat szívesebben és pontosabban teljesítik. Így elkerülhető lesz a tömeges elvándorlás a falvakból, amitől a kormány tartott. A voronyezsi nemesek elégedetlenségét váltotta ki a szerkesztő bizottságok terve a nemeseknek a parasztok áttelepítéséről szóló jogának megszüntetéséről. A liberális bürokráciát nem lehetett meggyőzni. A gazdasági káosztól és a társadalmi-politikai bizonytalanságtól való félelme erősebbnek bizonyult, mint a nemesi ellenállás és az általa megjósolt reform utáni problémák súlya. A nemesség és a reformerek közötti bizalmatlanság sokban a parasztságról és annak a reform utáni jövőjéről alkotott eltérő elképzelésekben gyökerezett. Sok nemes szerint a parasztok anarchikus nézeteket vallottak, akiket a piachoz való „jótevény közelítéssel kell civilizálni”, ezzel szemben egyes reformerek úgy vélték, hogy a parasztság egy külön jogtudatot, népi kultúrát és világnézetet testesít meg. Az előbbiekre lásd *I. A. Hrisztoforov* művét (47. jegyzet, 137).

1859 augusztusában a kormányzósági bizottságok munkájának befejezése után Péterváron elkövetkezett a szerkesztő bizottságok nemesi küldöttekkel tartott tanácskozása első fordulója. A voronyezsi nemesség volt vezetője a nemesi ellenállás aktív résztvevőjeként tevékenykedett. A szerkesztő bizottságok szakértői úgy gondolták, hogy a nemesség munkaerőhiánytól való félelme alaptalanná vált. A parasztság korábban a saját parcelláján kívül a földesúri földeket is meg tudta művelni. A jobbágyfelszabadítás után, amikor az előző telkekhez közeli földekhez jutottak, a parasztnál szabad munkaerőforrás maradt, amit a nemesek bérléssel felhasználhatnak.

A nemesség elégedetlensége ellenére az 1861. február 19-i Manifestum kihirdetése után a voronyezsi nemesek aktívan részt vettek a „békéltetők” intézményének kialakításában és működtetésében. Békéltetői feladatát több voronyezsi kormányzósági nemes lelkiismeretesen végezte. A helyi nemesség optimizmusát jelzi, hogy mezőgazdasági társaság létrehozását, új iskolák és más intézmények alapítását tervezték, amit az új kormányzó, D. N. Tolsztoj is támogatott. A jobbágyfelszabadítás kiemelkedő szerepet játszott Oroszország történetében. A Manifestum alapján 1863-ban került sor a koronabirtokok parasztjai, majd 1866-ban az állami parasztok helyzetének megreformálására. Így az orosz parasztság összes kategóriája szabad lett. A reformokat követően növekedett a falusi lakosság és nem következett be jelentős mértékű migráció sem. Nőtt a parasztság mobilitása és fejlődtek a falusi és a városi vállalkozások. A városok környékén sok parasztgazdaság kezdett áttérni az árutermelő piaci viszonyokra (lásd erről *A. V. Perepelicin* írását: 52. jegyzet, 138.). Ugyanakkor olyan negatív tendenciák is megjelentek, amiktől óvtak a nemesi küldöttek. A növekvő agrárnépesség mellett csökkent a volt jobbágyok földdel való ellátottsága. Az egy főre jutó átlagos földterület a reformot követő öt évtizedben az összes paraszti kategóriánál a kormányzóságban 4,5 gyeszjatináról 2,6-re csökkent.

A kedvezőtlen gazdasági konjunktúra, a természeti-fogyasztói és a nem hatékony gazdálkodás földínséget és a feketeföldes központ elszegényedését eredményezte. A falvak fejlődését akadályozta, hogy a parasztnak nem lettek teljes jogú polgárok. Életüket a hiva-

talnokok és a zemszvók ellenőrizték. A Voronyezsi Kormányzóság parasztjainak 98%-a faluközösségben élt és gazdálkodott. A közösségi gyűléseken döntöttek a földek periodikus újrafelosztásáról és fennmaradt a kölcsönös kezesség (krugovaja poruka). A voronyezsi nemesek jól látták: a magánföldbirtokosokat komoly anyagi veszteségek érték. A gazdasági nehézségek miatt a huszadik század elejére a földesúri földek kb. 40 százalékát kiárusították. Az 1905–1907-es forradalom idején kitört pogromok az államhatalmat egy „második jobbágyfelszabadítás” szükségességére figyelmeztették. Így jött létre P. A. Sztolipin kormányának a faluközösségi rendszer likvidálására és a paraszti földek privatizációjára irányuló agrárkurzusa. A reformprogram magába foglalta a racionális földbirtokrendezést, az oktatás, a kooperáció, az agronómiai és az állategészségügyi segítségadás fejlesztését, és a parasztnak az Urálon túli szabad területekre történő áttelepítését. Az első világháborúig fennmaradó években a program már biztató eredményekkel járt (lásd erről: M. D. Karpacsov: A voronyezsi falu a sztolipini földreform éveiben, 53. jegyzet: 139.), azonban teljes megvalósításához még sok idő kellett volna, ami viszont nem adatott meg.

Mihail Karpacsov: Dvorjanye Voronyezsszkaj gubernyij o podgotovke i uszlovijah otmeni kreposztново prava. (A Voronyezsi Kormányzóság nemesei a jobbágyrendszer eltörlésének előkészítéséről és feltételeiről). Rosszizszkaja Isztorija. 2016. 2. 126–139.

Kurunczi Jenő